

**PROFESSOR IRYDA GREK-PABISOWA. THE PRECURSOR OF
RESEARCH ON THE NORTH BORDERLAND POLISH LANGUAGE
ПРОФЕССОР ДОКТОР ХАБ. ИРИДА ГРЕК-ПАБИСОВА.
ПРЕДШЕСТВЕННИЦА ИССЛЕДОВАНИЯ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО
ПЕРИФЕРИЙНОГО ВАРИАНТА ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА**

Мирослав Янковяк, Малгожата Острувка,

Прага, Чехия, Варшава, Польша

Ключевые слова: Ирида Грек-Пабисова, северо-восточный периферийный вариант польского языка, поляки в бывшем СССР, Кресы, Институт Славистики ПАН

Резюме. В статье представлен профиль проф. доктор хаб. Ириды Грек-Пабисовой и ее научная деятельность, связана с исследованиями северо-восточного периферийного варианта польского языка. Профессор является предшественницей исследований польского языка на территории Беларуси, и Литвы, которые до 1987 года были недоступны для польских лингвистов. С того времени по сегодняшний день произведено восемь монографий – две авторских, пять соавторских, один словарь, одну мемуарную книгу. Одна монография находится в стадии разработки. Учёной был образован один из важнейших центров исследования северо-восточного периферийного варианта польского языка в Польше, можно сказать – её научная школа.

Keywords: Iryda Grek-Pabisowa, North Borderland Polish language, Poles in former USSR, Kresy, the Institute of Slavic Studies PAS

Resume. The article presents the profile of professor Iryda Grek-Pabisowa and her scientific activities related to research on the North Borderland Polish language. The professor was a precursor of research into the Polish language in the areas of Belarus, Lithuania and Latvia, which until 1987 was unavailable to Polish linguists. Since then, eight monographs, one dictionary, one memoir book in authorship (or in co-authorship) were written and one monograph are still under development. Also presented was the professor's creation of one of the most important research schools on the North Borderland Polish language in Poland and the creation of its scientific school.

Po II wojnie światowej nie tylko zmieniły się granice Polski (przedwojenne Kresy weszły w skład republik sowieckich: Litewskiej, Białoruskiej i Ukraińskiej), ale polscy lingwiści nie mieli możliwości badania polszczyzny na obszarze ZSRR. Dopiero w 1987 r. władze w Moskwie pozwoliły polskim uczonym na eksplorowanie dawnych Kresów. Iryda Grek-Pabisowa była pierwszą polską badaczką, która podjęła się tematu polszczyzny północnokresowej, a pod jej kierownictwem prowadzono szereg prac.

Lingwistka sama pochodzi z Kresów (ob. zachodnia Ukraina) i z autopsji bardzo dobrze zna uwarunkowania nie tylko językowe, ale również społeczno-historyczne tego obszaru. Dobrze zapoznanie się w dzieciństwie z polszczyzną kresową, językiem rosyjskim i gwarami ukraińskimi oraz późniejsze ukończenie rusycystyki na Uniwersytecie Warszawskim umożliwiło naturalne badanie tego

zagadnienia [więcej o dzieciństwie na Kresach i życiu zawodowym zob. Grek-Pabisowa 2012].

Prace nad zbieraniem materiału gwarowego rozpoczęły się w 1987 r., kiedy dyrektor Instytutu Słowianoznawstwa PAN, Mieczysław Basaj, zlecił lingwistom *Pracowni Języka Rosyjskiego* (od 1998 r. *Pracowni Polszczyzny Północnokresowej*) badanie języka polskiego na obszarze ZSRR. Powstały dwie grupy – Janusz Rieger¹ w *Pracowni Języka Ukraińskiego* wraz ze swoim zespołem rozpoczął w 1993 r. eksplorację polszczyzny południowokresowej (której nie będziemy tutaj szerzej omawiać). Drugi zespół, kierowany przez Irydę Grek-Pabisową już od 1987 r. zajął się badaniem polszczyzny na Kresach północno-wschodnich. Prace rozpoczęły się w ramach umowy pomiędzy IS PAN a Instytutem Języka i Literatury Litewskiej LAN oraz Instytutem Językoznawstwa ANB w Mińsku. Ze strony litewskiej w badaniach udział brali Elena Grinaveckienė, Aleksandras Vidugirys, Kazis Morkunas, a z Mińska Wiaczesław Werenicz, Iwan Jaszkin, Jelena Czebjaruk, Fiodar Klimczuk, Tatiana Bykowa i Swietłana Łobacz. Polską stronę reprezentowały Iryda Grek-Pabisowa oraz Irena Maryniakowa. Przez pierwsze lata możliwy był tylko jeden dwutygodniowy wyjazd rocznie, pozwoliło to jednak zebrać wartościowy i ważny materiał [Grek-Pabisowa 2004: 115-116].

W 1992 r. I. Maryniakowa przeszła do *Pracowni Języka Białoruskiego* (jako kierownik), ale dalej uczestniczyła w pracach nad polszczyzną północnokresową. Do *Pracowni* dołączały kolejne osoby – Anna Zielińska (w 1992 r., autorka książki habilitacyjnej o polszczyźnie na Litwie Kowieńskiej) oraz Małgorzata Ostrówka (napisała doktorat o polszczyźnie łotewskiej). Kolejne wieloletnie badania terenowe dały plon w postaci licznych publikacji, które geograficznie obejmowały również Białoruś: *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych kresów północno-wschodnich* [Maryniakowa, Grek-Pabisowa, Zielińska 1996], *Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich* [Maryniakowa, Grek-Pabisowa 1999²], *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka* [Grek-Pabisowa 2002]; tom zbiorowy *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich* [Grek-Pabisowa 1997]; *Bohатыrowиче sto lat późнiej* [Grek-Pabisowa, Handke, Ostrówka, Zielińska 1998] oraz szereg innych publikacji [Grek-Pabisowa 2004: 115-123]. W latach 2004-2007 w ramach grantu pt. *Historia i współczesność języka polskiego na Białorusi* powstały dwie bardzo ważne książki o języku polskim na Białorusi: *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona* [Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008] oraz *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana* [Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008].

Najważniejszym zagadnieniem badawczym pracowni na wiele lat stało się jednak stworzenie *Słownika mówionej polszczyzny północnokresowej* – z

¹ Prof. Janusz Rieger pracował wówczas w Instytucie Sławistyki PAN i dopiero po pewnym czasie ze swoimi uczniami przeniósł pracownię do Instytutu Języka Polskiego PAN.

² Przy współudziale A. Zielińskiej i M. Ostrówki.

inicjatywy i pod kierownictwem I. Grek-Pabisowej [SMPK 2017]. Pod Jej redakcją, w czteroosobowym zespole (dr M. Ostrówka, dr. B. Biesiadowska-Magdziarz, dr M. Jankowiak³) w latach 2000-2012 powstawał *Słownik*, realizowany w ramach tematu statutowego. Od momentu stworzenia koncepcji autorzy odbyli szereg ekspedycji dialektologicznych, gromadzili materiały z własnych nagrań oraz publikacji innych badaczy, stworzyli korpus i opracowali leksykon. *Słownik*, liczący ponad 1400 stron, zawiera 12.000 haseł i jest obecnie największym i najpełniejszym opracowaniem leksykalnym polszczyzny północnokresowej. Po 2012 r. zespół wielokrotnie starał się pozyskać finansowanie na publikację książkową, co niestety nie udało się i podjęto decyzję o udostępnieniu *Słownika* w 2017 r. w repozytorium cyfrowym IS PAN w postaci preprintu.

Zakończenie prac nad *Słownikiem* zbieгло się z przejściem na emeryturę Profesor I. Grek-Pabisowej, która nie zakończyła bynajmniej swojej działalności naukowej. We własnym zakresie napisała książkę pt. *Polskie wyspy gwarowe z przełomu XIX i XX wieku na Białorusi. Gwary późnego osadnictwa na Polesiu, Witebszczyźnie i Mohylewsczyźnie. Z wykazem słownictwa przedstawionym leksykograficznie* [Grek-Pabisowa 2017] a obecnie finalizuje prace nad kolejną monografią pt. *Ukształtowani przez historię. Polacy na dawnych Kresach północno-wschodnich i Łotwie w ocenie własnej. (Poglądy, status społeczny, atrybuty polskości, rola wyznania, sąsiedzi, losy)*. Od momentu przejścia na emeryturę i zakończenia tematu statutowego pt. *Słownik polszczyzny północnokresowej* zespół nieoficjalnie spotyka się do dzisiaj systematycznie w domu Pani Profesor, aby kontynuować badania nad polszczyzną kresową i korzystać z jej wiedzy i doświadczenia. Piszący te słowa prowadzą dalsze prace nad polszczyzną, przede wszystkim na Białorusi i na Łotwie – M. Ostrówka w Instytucie Sławistyki PAN, a M. Jankowiak od 2018 roku w Instytucie Słowiańskim Akademii Nauk Republiki Czeskiej. Badania obydwójga odbywają się w ramach podpisanych umów z Instytutem Języka Łotewskiego Uniwersytetu Łotewskiego (dawniej ANŁ) oraz Instytutem Językoznawstwa NANB.

Profesor Iryda Grek-Pabisowa jest uznanym autorytetem w świecie nauki przede wszystkim w trzech tematach badawczych: język rosyjski (m.in. współautorka dwutomowego *Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego*, wielokrotnie wznawianego), język staroobrzędowców (m.in. *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce* [Pabisowa, Maryniakowa 1980]) oraz polszczyzna północnokresowa. Poniżej omówione zostaną pokrótce największe dzieła dotyczące języka polskiego (odmiany mówionej i pisanej), które dotyczą Białorusi lub częściowo obejmują swym zakresem również Białoruś.

- 1) *Bohатыrowиче sto lat później* (1998): książka prezentuje ułożone tematycznie relacje mieszkańców zaścianka szlacheckiego Bohатыrowиче, zwanego też przez mieszkańców okolicą, z odniesieniem do fragmentów tekstów E. Orzeszkowej. Relacje te pochodzą z wywiadów

³ W zespole pracowały także krótko Anna Zielińska i Helena Krasowska.

przeprowadzonych przez autorki z potomkami mieszkańców okolicy opisanej wcześniej przez E. Orzeszkową w powieści *Nad Niemnem*. Publikacja zawiera także zarys sytuacji socjolingwistycznej oraz charakterystykę języka Polaków na Grodzieńszczyźnie.

- 2) *Historia i współczesność języka polskiego na kresach wschodnich* (1997): publikacja składa się z sześciu obszernych rozpraw. Ukazują one historię państwa i społeczeństwa litewskiego, historię szkolnictwa na ziemiach litewsko-ruskich, historię i stan współczesnego języka polskiego na Kresach południowych. Poruszają też zagadnienia funkcjonowania polszczyzny na Kresach północno-wschodnich⁴.
- 3) *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych kresów północno-wschodnich* (1996): są to teksty gwarowe zapisane podczas ekspedycji dialektologicznych, obejmujących 25 miejscowości z powiatów: brasławskiego, wiedzkiego, święciańskiego, postawskiego, ostrowieckiego, szyrwinckiego, wileńskiego, woronowskiego, baranowickiego i wołkowyskiego.
- 4) *Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich* (1999): opracowanie obejmuje wybrane teksty gwarowe z 29 miejscowości oraz charakterystykę językową północnokresowych gwar polskich – fonetykę (I. Grek-Pabisowa) i gramatykę (I. Maryniakowa).
- 5) *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka* (2002): książka jest szczegółową analizą cech fonetycznych polszczyzny północnokresowej, ukazuje zjawiska fonetyczne, ich interpretację i genezę. Szczegółowa analiza potwierdziła wcześniej zaproponowany przez I. Maryniakową i I. Grek-Pabisową podział polszczyzny na okręgi – na Litwie: święciański, niemenczyński, wileński, solecznicki i kowieński, i na Białorusi: brasławski, postawski, ostrowiecki, woronowski, grodzieński i baranowicki.
- 6) *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona* (2008): Stanowi pierwszy opis mówionej odmiany polszczyzny na Białorusi Radzieckiej okresu międzywojennego. Oparta jest na szeregu odnalezionych źródeł zapisanych w okresie międzywojennym oraz na materiałach zebranych współcześnie od potomków dawnych osadników polskich w rejonie Lepla na Witebszczyźnie. We wstępnej części zamieszczono rys socjologiczny dotyczący ludności polskiej na Białorusi Radzieckiej. W opisie językowym scharakteryzowano trzy odmiany polszczyzny kresowej: potoczną, drobnoszlachecką i gwarową. Wszystkie te odmiany łączy szereg wspólnych cech i przynależność do regionalnej polszczyzny północnokresowej.
- 7) *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana* (2008): Polszczyzna pisana została opracowana na podstawie trzech rodzajów źródeł: wszystkich wydawanych w okresie 1917-1937 tytułów prasy polskiej, rękopisów i maszynopisów protokołów

⁴ Dopelnieniem książki jest kolejna publikacja pod red. prof. Kwiryny Handke pt. *Kresy – pojęcie i rzeczywistość* (Warszawa 1997).

urzędowych oraz liczącego 60 tys. wyrazów *Słownika polsko-białoruskiego*. W pierwszych rozdziałach opisano skutki polityki narodowościowej dla społeczności polskiej, rozwój szkolnictwa polskiego różnych szczebli, utworzenie polskiego regionu narodowościowego *Dzierżyńszczyzny*, działalność kulturalną. Przedstawiono stanowisko komunistów polskich w sprawie zmian w języku polskim używanym na terenie Związku Radzieckiego. Szczegółowo opracowano cechy językowe oraz słownictwo prasy, w którym szczególną uwagę zwrócono na tzw. sowietyzmy. W podsumowaniu stwierdzono, że mimo licznych różnic polszczyzna na Białorusi Radzieckiej okresu międzywojennego stanowi odmianę regionalnej polszczyzny północnokresowej.

- 8) *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej* (2017): największy i najpełniejszy leksykon ukazujący słownictwo polszczyzny północnokresowej na obszarze Białorusi, Litwy i Łotwy (liczący 1444 strony i ponad 12 tysięcy haseł). Opracowany na podstawie materiałów z własnych badań terenowych zespołu oraz publikacji innych autorów (obejmujący okres od 1925 do roku 2013).
- 9) *Polskie wyspy gwarowe z przełomu XIX i XX wieku na Białorusi. Gwary późnego osadnictwa na Polesiu, Witebszczyźnie i Mohylewszczyźnie. Z wykazem słownictwa przedstawionym leksykograficznie* (2017): monografia stanowiąca uzupełnienie do *Słownika mówionej polszczyzny północnokresowej*, autorka ukazuje w niej i charakteryzuje dzieje oraz fonetykę, gramatykę i słownictwo gwar polskich późnego osadnictwa na obszarze Białorusi (Polesie Zachodnie, Witebszczyzna, Mohylewszczyzna).

Wieloletnie zainteresowania i prace Irydy Grek-Pabisowej nad zagadnieniem polszczyzny północnokresowej, w tym języka polskiego na terytorium Białorusi, miały i mają do dzisiaj niezwykle ważne znaczenie, nie tylko ze względu na wysoki, światowy poziom badań, ale również we współtworzeniu mocnego ośrodka naukowego. W Instytucie Slawistyki PAN wykształciło się i do dzisiaj działa aktywnie szereg slawistów badających to zagadnienie – przede wszystkim kobiet: prof. dr hab. Anna Zielińska (polszczyzna kowieńska, mowa ludności kresowej przesiedlonej do regionu lubuskiego w zachodniej Polsce), dr hab. Ewa Golachowska (język katolików na Białorusi oraz polszczyzna na Łotwie), dr Małgorzata Ostrówka (polszczyzna na Łotwie, Litwie i Białorusi) i dr hab. Helena Krasowska (polszczyzna na Ukrainie), oraz dwóch mężczyzn: dr Koji Morita (polszczyzna pogranicza białorusko-litewskiego) oraz dr Mirosław Jankowiak (polszczyzna północnokresowa). Wszystkie te osoby w różnych okresach ściśle współpracowały z Profesorem i korzystały z jej wiedzy, doświadczenia oraz licznych konsultacji.

Zważając na ogromny dorobek naukowy i szeroką działalność, w przypadku polszczyzny północnokresowej, możemy mówić o stworzeniu szkoły prof. Irydy Grek-Pabisowej, do której zalicza się trójka Jej uczniów – Małgorzata Ostrówka, Beata Biesiadowska-Magdziarz oraz Mirosław Jankowiak. Piszący te słowa do dzisiaj zajmują się tą tematyką, pragnąc dokończyć wiele wspólnych

przedsięwzięć i pomysłów Pani Profesor. Daje to szansę na zachowanie ciągłości badań w najbliższych latach.

Literatura

- Grek-Pabisowa I., 2004, *Badania polszczyzny na terenach dawnych Kresów Wschodnich*, [w:] K. Handke (red.), *50 lat slawistyki w Polskiej Akademii Nauk. Księga jubileuszowa Instytutu Slawistyki PAN*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., 1997, *Historia i współczesność języka polskiego na kresach wschodnich*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., 2002, *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., 2012, *W kręgu mojego życia (ludzie – zdarzenia – czasy)*. Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., 2017, *Polskie wyspy gwarowe z przełomu XIX i XX wieku na Białorusi. Gwary późnego osadnictwa na Polesiu, Witebszczyźnie i Mohylewsczyźnie. Z wykazem słownictwa przedstawionym leksykograficznie*, Warszawa.
<https://ispan.waw.pl/ireteslaw/handle/20.500.12528/587> Dostęp 23.03.2020
- Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I., 1980, *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Maryniakowa I., Grek-Pabisowa I., Zielińska A., 1996, *Polskie teksty gwarowe z obszaru dawnych kresów północno-wschodnich*, Warszawa.
- Maryniakowa I., Grek-Pabisowa I., 1999, *Współczesne gwary polskie na dawnych kresach północno-wschodnich*, Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., Handke K., Ostrówka M., Zielińska M., 1998, *Bohatyrowicze sto lat później*. Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Biesiadowska-Magdziarz B., 2008, *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona*. Warszawa.
- Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Biesiadowska-Magdziarz B., 2008, *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*, Warszawa.
- Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*, 2017, I. Grek-Pabisowa (pod red.), M. Ostrówka, M. Jankowiak [preprint].
<https://ispan.waw.pl/ireteslaw/handle/20.500.12528/128>. Dostęp: 23.03.2020
- Большой русско-польский словарь*, 1970, А. Минович, И. Дулевич, И. Грек-Пабис, И. Марыняк, Москва-Варшава.